

JEGYZETEK A KIADÁSRÓL

Sinkó Ervin kisregényeinek két kötetes gyűjteményét az író zágrábi hagyatékában fennmaradt eredeti kéziratok, továbbá a folyóirat- és hetilap-közlések, illetve az egyetlen magyar nyelvű prózagyűjteményében megjelent szövegek alapján rendeztük sajtó alá. A műveket a keletkezés időrendjében közöljük; a szövegek előtti évszámok ezt, nem pedig az első közlés idejét jelzik.

A textológiai munka során a sajtó alá rendező rekonstruálta a csak részben megjelent első Sinkó-kisregényt, s kiiktatta a szövegromlásokat és az első közlések sajtóhibáit, míg a szerkesztő a nyelvi lektorálást végezte.

Jelen kiadás szövegeinek véglegesítésekor a szerző életében megjelent változatokat tekintettük irányadónak – az *Aegidus útra kelése és más történetek* c. gyűjtemény (Forum Könyvkiadó, 1963) három kisregénye esetében pedig a kötetben megjelent variánsokat –, azonban elvétve a megőrződött kézirat vagy első közlés jobbnak talált nyelvi-stiláris megoldásait is figyelembe vettük.

Alább a gyűjtemény első kötetébe besorolt művek filológiáját, bibliográfiáját és kritikabibliográfiáját vázoljuk az erre igényt tartó olvasónak.

Egy történet, melynek még címe sincs. * Sinkó Ervin második bécsi emigrációjának (1921–1926) alkotói terméke. Kézirat

* Sinkó Ervin e korai kézírata nyelvi megmunkáltság tekintetében kívánnivalót hagy maga után. A szöveg sugallta ifjúkori írói önarckép retusálására azonban nem vállalkozhattunk. A korszakot idéző vagy az érett Sinkónál is megtalálható egyéni stílusjegyeket ezért bántatlanul hagytuk. Vétek lett volna azonban azzal megnehezíteni az izgalmas regényanyag mai percipiálását, hogy a bizonytalan szóhasználat, szórend, képi tautológia, a néha modorosságba átcsapó grammatikai redundancia stb. nyilvánvaló esetei mellett elmegyünk. Ez a kisregény ezért a szokásosnál egy árnyalattal alaposabb szerkesztői megmunkáláson esett át, szövegét azonban (természetesen) nem kurtítottuk. (A kiadó megjegyzése)

eredetije 109 nagy formátumú lapot tett ki, aminek egy része – töredékesen és nyomdászai margójegyzetekkel ellátva – a zágrábi Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia (JAZU) Irodalom- és Színháztörténeti Intézetének Sinkó-hagyatékában található.

Publikálását Gömöri Jenő *Tűz* című pozsonyi folyóiratának első száma (1921. nov. 15.–dec. 1., 1–2. sz.) jelenti be:

„A *Tűz* eredeti regénye: Sinkó Ervin »Hangtalanul« c. művének közlése a *Tűz* következő számában kezdődik meg”... A folyóirat következő számában indul is a közlés – egy fontosnak bizonyuló címkorrekcióval:

„A *Tűz* e számában kezdjük közölni Sinkó Ervin regényét, amely következő számainkban folytatódni fog, s amelynek a szerző »Hangtalanul« helyett az »Egy történet, amelynek még címe sincs« új címet adta”... E címkorrekció azt sejtette – s a regényszöveg igazolta is –, hogy jelen idejű önéletrajzi kulcsregényről, még történő, lezáratlan történetről van szó, melynek végső irányvétele egészen bizonytalan... A regény alakjai ugyanis kulcsszereplők: Lestyán Péter életbeli prototípusa Sinkó Ervin, Ambrusé Komját Aladár, Anikóé Sinkóné Rothbart Irma, a regényben meg nem nevezett narrátoré pedig Komját Irén; regénybeli történetük és konfliktusaik életrajzi tényeit, motívumait korabeli, a zágrábi hagyatékban jórészt szintén megőrződött levelezésük dokumentálja. – E kisregény a csaknem másfél évtized múltán befejezett *Optimisták* önéletrajzi előképe: Lestyán Pétert a nagyregényben Bági Józsiként, Ambrust Lénártként, Anikót Cinner Erzsiként, a narrátort pedig Magdusként szerepelteti az író, miközben megtartja alkatuk, szerepük és konfliktusuk kisregénybeli alapvonását s a cselekmény jelentős részét is: az *Optimisták* Egy leány c. fejezete pl. minimális szövegmódosítással kerül át az *Egy történet*-ből, de a nagyregény szerelmi motívumvilága egészében is innen származik. (Kivétel a kisregény epilógusa, melyet – a történő történethez híven – az író nem visz át az *Optimisták*ba, ti. a narrátor/Magdus az életben Ambrus/Lénárt, azaz Komját Aladár élettársa marad s túléli a költő korai, 1937-ben bekövetkezett halálát.)

Mivel Gömöri Jenő pozsonyi folyóirata elején rotációs hetilappá alakul át, a szerkesztő (az immár bécsi–pozsonyi jelzetű orgánumban) újraközi a Sinkó-kisregény folyóiratközlésben megjelent első részletét is. A regény integrális szövege azonban nem lát napvilágot: a rotációs *Tűz* 1923 tavaszán megszűnik, s ily módon e korai Sinkó-mű mindmáig kiadatlan s egészében ismeretlen maradt. (A napvilágot látott utolsó, 16. részlet a narrátor én-szereplő üdülőből való hazatérésének epizódját ecseteli.)

A szöveg egészének rekonstruálásakor a töredékes nyomdai kéziratpéldányt a rotációs *Tűz* folytatásaival egészítettük ki, a folytatásos publikálás megszakadása utáni történetet pedig – filológiai szerencse! – a kéziratos eredeti hiánytalanul fennmaradt részéből tudtuk helyreállítani.

Bibliográfia: Egy történet, melynek még címe sincs. – *Tűz*, Pozsony, 1922., II. évf., ápr. 1.–máj. 1., 1–3. sz., 69–76. p.; *Tűz*, Bécs–Pozsony, II. évf., 1922. júl. 9., 1. (4.) sz., 9–10. p.; júl. 16., 2. (5.) sz., 5–6. p.; júl. 23., 3. (6.) sz., 5–6. p.; júl. 30., 4. (7.) sz., 5–8. p.; aug. 6., 5. (8.) sz., 7. p.; aug. 13., 6. (9.) sz., 8. p.; aug. 20., 7. (10.) sz., 5. p.; szept. 24., 9. (12.) sz., 3–4. p.; okt. 1., 10. (13.) sz., 6. p.; okt. 8–15., 11–12. (14–15.) sz., 7–8. p.; okt. 22., 13. (16.) sz., 6–7. p.; okt. 29., 14. (17.) sz., 9. p.; nov. 5–12–19., 15–16–17. (18–19–20.) sz., 7–8. p.; nov. 26.–dec. 31., 18–23. (21–26.) sz., 10. p.; 1923., III. évf., márc. 1., 5. sz., 21–22. p.

Kritikabibliográfia: Bosnyák István: Az első Sinkó-regény „bölcsője”. *Magyar Szó*, XXXIV. évf., 1977. márc. 12., 15. p.; Bori Imre: Sinkó Ervin regényei I., *Híd*, XLIII. évf., 1979/4. sz., 482–501. p.

Aegidius útra kelése. A szerző Szarajevóban írt műve. Itt 1926 márciusa és 1927 májusa között tartózkodott, Sinkóné Rothbart Irma cselédkönyves orvosi praxisa idején. – Keletkezéséről, alkotói intencióiról és első közlésének körülményeiről Sinkó Ervin kéziratos szarajevói naplója (1926. márc. 26–1927. márc. 3.) tudósít, 1926. márc. 30-ától folyamatosan is: „*A Madách üres befejezése (Ember küzdj stb.) helyett, tragikus életmottó: Minden nap olyan lesz, mint ez a mai nap, élj! Ennek a közönséges gondolatnak rettenetes a páthosza, ha kellő*

szubjektivitással mélyed bele az ember. Egidiusnak – három nap előtt kezdtem el – ez lesz egyik legsúlyosabb megismerés-élménye.” (1926. márc. 30.). „Tegnap d. e. Egidius jól ment előre, vers is született (...) »Vagyon« 60 dinár.” (ápr. 8.). „Őt [biz. Nadát, a VIII.-os gimnazistát, akinek S. E. ekkor magánórákat ad német nyelvből, B. I.] a bogumilekről kérdeztem. (Egidiushoz.) A bogumilek szektája a XI. században a leghatalmasabb itt, Kulin bán maga is bogumil. Vallásuk: ölni bűn, mert a lélek Isten, a test az ördög teremtménye és a léleknek idő kell, hogy jóvá válhasson a testbe zárva, öreg embernek kell lenni ehhez. Egyelőre csak ennyit tudtam meg.” (ápr. 12.). „Próbálok dolgozni Egidiuson, mindenfélét el kellene hozzá olvasnom és nincsenek meg a szükséges könyvek. Előszókból és fantasztikus ügyességgel kell kiszimatolnom, hogy meglévő könyveim közül melyikben van némi vonatkozás a tényekre, melyeket ismernem kellene.” (ápr. 18.). „Egidius nem halad, vers sincs. Sokat olvasok – állítólag Egidius érdekében. Esténként szerb tanulás Micivel [ti. Sinkónéval, B. I.], Bosznia–Hercegovina történetét olvassuk. Engem nagyon érdekel – Sarajevóban hallatlanul felébredt bennem a történelmi érdeklődés...” (ápr. 21.). „Pár napja megjött Bécsből végre Kierkegaard. Ami az utolsó három évben megjelent, azt nem is ismertem. A sok történelmi olvasás után, ami az Egidiushoz kellett és kell még, K. egész felforgatott. Újra nem értem magamat és újra nem tudom, hol állok, kivel tartok tulajdonképpen. A probléma úgy fogalmazható meg nagyon röviden és velősen: Goethe – Kierkegaard. [Ti. a Világ vagy az Én, B. I.]. A harmadik a politika és az most már – a szó egyszerű értelmében – csak álomban kísért.” (ápr. 30.). „Konok kilenc nap volt! Egidius egy kicsit előre ment ugyan, nagyon sokat olvastam is, különösen megdöböntöket Sombart adatai között és a középkori krónikákban, amiket Sborovitz [ti. Sborovitz Leó, a Testvér egykori munkatársa, B. I.] küldött olvasásra Bécsből.” (máj. 14.). „Egidiust előlről kezdtem. Egyszerűbben, hidegebben kell megírni és nyitva kell hagyni a lehetőséget, anélkül, hogy kimondanám, hogy maga Egidius a szerző. A befejezés, körülbelül a bevezetésnek megfelelő terjedelemben, valahogy így legyen: »Eddig tart az, amit 'Egidius' néven én megírni tud-

tam; a toll és tinta miatt írhatnám tovább is, de mivelhogy akarom, hogy történetnél igazabb és mesénél kevesebb maradjon mindvégig, amit írok – nem folytatom önkényesen. Talán egyszer majd elérem a hivatottságot, hogy megírjam végig a történetet s ha én nem, talán egyszer valaki más. Engedje Isten«.” (jún. 6.). „Tegnap este moziban. Boccacio novella. Most már biztos: egy nagy művészet áll készen a film személyében. Mostanában szomjúságban sokszor érzem, hogy van és lehet boldogító szépség. – Egidius nem lesz az.” (jún. 12.). „Mici a középkorról I: Dantet olvassa:! »hiányzik a szellem világossága«. Egidius kezd komoly dologgá válni.” (jún. 19.). „Ma jó nap. Egidius szépen érik, készül. Bennem nyugalom.” (jún. 21.). „Elutazás előtt másfél órával befejeztem Egidius, Hála Istennek.” (jún. 14.). „Dienes [ti. Dienes László, az első évfolyamában levő kolozsvári Korunk alapító szerkesztője, B. I.] 5-6 nap előtt írt, hogy akarja a Korunk számára Egidius. Mici azóta mindennap éjfélig másolt diktálás után. Tegnap ment el végre a második részlet is, az első fele 3 nap előtt. Hála Isten, most megint üres lett az asztalfiók. Csak ne ijedjen meg Dienes a sok csuhától meg teológiától.” (aug. 27.). „Dienestől visszajött az Egidius. Erőtlennek találja és nem hozza.” (szept. 5.). „Tegnap Bécsből válasz Egidiusra. (...) tetszik minden, csak Egidius személye nem. Most Illyésnek Pestre küldték.” (szept. 26.). „Illyéstől levelezőlap. Egidius valami Gyergyainak adta át Osváthoz való továbbítás végett.” (okt. 2.). „A Nyugat elfogadta és már a március 1.-i számban hozza [is] Egidius. Olyan váratlanul ért, hogy nem tudok napok óta magamhoz térni. Valósággal ijedt vagyok. Az Esti Kurir tegnap ideérkezett 1.-i számában olvastuk a kommunikét »új, nagy tehetségű író« és »hitvita«. – Még pénzt is kapok, 1,500.000 m. koronát. – Napok óta egy sort se írok, részben azért, mert annyira elővett a meglepetés, de meg Mici staž-a is most befejeződik és utazás előtt vagyunk. (...) Nagyon rossz lett volna Sarajevóból elmenni minden látható eredmény nélkül és már nagyon is ideje volt egy kis »dicsőségnek«. Ha arra gondolok, hogy úgy mentünk volna el, hogy a kéziratokat gondosan bepakoljuk... hogy dolgoztam volna tovább!” (1927. márc. 3.).

Hét évvel a *Nyugat*-ban való közlés után, e kisregény német nyelven is napvilágot lát az Aarau–Zürich-i *Frauenreht*ben (vö.: Bibliográfia).

Jelen kiadásunk a szerző életében megjelent gyűjteményes prózakötet szövegváltozatát veszi át apróbb textológiai korrekciókkal. Ez a variáns a *Nyugat*-beli eredetihez képest a következő, lényegesebb eltéréseket mutatja: új bekezdésekkel dinamizálja a cselekményt; négyről ötre növeli a fejezetek számát (szöveg bővítés nélkül), vagyis jobban tagolja a kompozíciót; mondatokon belüli, stiláris funkciójú módosításokat is eszközöl, főként a lexikában és a szórendben; a kompozíció lezárása a módosított zárómondat révén jobban *nyitva hagyja* a történelmi parabolát: „És itt, *egyelőre*, vége az Aegidius történetének.” (Ti. a megírt-nak; ám az a történelmi valóságban tovább zajlik . . .). Az írói hagyatékban ez újabb változat 82 oldalas gépirata őrződött meg.

Bibliográfia: Egidius útrakelése [sic!]. – *Nyugat*, XX. évf., 1927/I. könyv, 5. sz., 389–431. p.; Menschen und Fahnen. Eine Erzählung aus dem dreisigjährigen Kriege von Ervin Sinkó, I–XI. [Emberek és zászlók. Történet a harmincéves háborúból. Ford. nélk.]. – *Frauenreht*, Aarau–Zürich, VI. évf., 1934/5. sz., 14–16. p.; 6. sz., 14–15. p.; 7. sz., 14–16. p.; 8. sz., 14–15. p.; 9. sz., 14–16. p.; 10. sz., 14–16. p.; 11. sz., 14–15. p.; 12. sz., 14–15. p.; VII. évf., 1935/1. sz., 14–15. p.; 2. sz., 14–15. p.; 3. sz., 12–13. p.; Aegidius útra kelése. In: *Aegidius útra kelése és más történetek*. Forum Könyvkiadó, Novi Sad, 1963.; Egidije kreće na put. (Ford. nélk.). – *Forum*, Zgb., IV. évf., 1965/1–2. sz., 140–196. p.; Egidije kreće na put. In: Ervin Šinko: *Pjesme u prozi. Pripovijetke. Zapsi. Ogladi*. Matica hrvatska – Zora, Zgb. 1969.

Kritikabibliográfia: Bosnyák István: Aegidius és Áron. – Ifjúság/Symposion, Novi Sad, XX. (IV.) évf. 1964. febr. 13., 11–12. p.; Major Nándor: Termékeny kontroverziák. Szélszövegzetek Sinkó Ervin Aegidius útra kelése című novellájához. – *Híd*, XXVIII. évf., 1964/2. sz., 141–157. p.; Csányi Erzsébet: Az aktivitás és passzivitás halálraílteltjei. – *Új Symposion*, XI. évf., 1976/140. sz., 449–451. p.; Beretka Ferenc: Tett és hit – hazugság és etikus élet. – *Új Symposion*, XI. évf., 1976/140. sz., 451–452. p.; Bori Imre: Sinkó Ervin regényei I., i. h. – Nem ki-

mondottan az Aegidius-kisregénnyel foglalkoznak, de kisebb-nagyobb mértékben azt is érintik a szerző eddigi egyetlen magyar nyelvű prózagyűjteményének kritikái: Bányai János: Sinkó Ervin: Aegidius útra kelése és más történetek. – Magyar Szó, XXI. évf., 1964. jan. 26.; Dési Ábel: i.m., 7 Nap, XVII. évf., 1964. jan. 31.; Bori Imre: i.m., Dolgozók, Novi Sad, XVIII. évf., 1964. febr. 21.; Varga Imre: i.m., Alföld, Debrecen, XVI. évf., 1965/5. sz., 86–87. p.

Tenyerek és öklök. Keletkezésének helyét és idejét Sinkó Ervin 1927-es kéziratos naplója örökíti meg: „Graz, VI. 4. »Tenyerek és öklök« – készen! Elküldtem Gellért címére a Nyugatnak (3 Schilling 85 garas portóval) pünkösöd vasárnapján.” A megjelenésről és a tiszteletdíjról viszont immár a grazi követő bécsi napló tudósít: „Most érkezett a Nyugat. (...) a Tenyerek és öklöket is hozza! Egész megbolondít az öröm – Mici, Sanyiék [Sinkóék bécsi barátai, B. I.] és otthon hogy fognak örülni!” (1927. aug. 31.). „Nyugattól a regény első 3/adáért 50 Schil.” (1927. szept. 2.).

E kisregény befejezése, ill. közlése idején a szerző Sinkóné Rothbart Irma orvosi specializációja miatt tartózkodott Grazban (1927 május–június), majd Bécsben (1927 június–december).

A mű kézirata nem maradt fenn az írói hagyatékban; jelen kiadásban az első közlés szövegét adjuk közre.

Bibliográfia: Tenyerek és öklök I–III. – *Nyugat*, XX. évf., 1927/II. könyv, 17. sz., 293–310. p.; 18. sz., 402–419. p.; 19. sz., 478–491. p. – Novellányi változata: *Amour* [Szerelem, ford. Anne Roger]. – *Ce soir*, Párizs, I. évf.; 1937. júl. 21., 2. p.; Szerelem. – *Korunk*, Kolozsvár, XIII. évf., 1938/1. sz., 22–24. p.; Love. – *New Writing*, London, V. évf., 200–202. p.; Ljubav. – *Ilustrirani Vjesnik*, Zagreb., 1948/126. sz., 9. p.; Szerelem. – *Magyar Képes Újság*, Zágráb., III. évf., 1954. jan. 1., 5. p. – Kritikabibliográfia: Bori Imre: Sinkó Ervin regényei I., i. h.

Az *áruló*. Nyilván az író Prigrevica Sv. Ivan-i tartózkodásának (1928. jan.–1931 ősze) alkotói terméke.

Az azonos című, 42 nagy formátumú gépiratlapot kitevő hagyatéki eredetiből közöljük. Megőrződött német nyelvű változata is, Sinkóné Rothbart Irma fordításában (Vö.: Der Veräter. Budapest 1919. Autorisierte Übersetzung aus dem Ungarischen Irma Rotbart, 67 p.). A magyar gépiraton idegen (nem Sinkótól vagy Sinkónétól eredő) kézírásos korrekciók, apróbb stilizálások olvashatók. Az 1930. márc. 7-i prigrevicai naplójegyzet tanúságaként Sinkó Ervin a magyar változatot közlés céljából megküldte biz. Stefan I. Kleinnek, s választ is kapott rá, de sem a magyar, sem a német szöveg esetleges közléséről mindeddig nem szereztünk tudomást. Mivel a szerző 1929-cel konkretizálja főszereplőjének börtönből való szabadulását, nyilvánvaló, hogy e kézirat 1929/30 táján (mindenképpen: 1930. márc. 7. előtt) keletkezhetett.

E kisregény voltaképpen szövegvariáns: a szerző 1925-ben publikált kétrészes elbeszélésnek továbbfejlesztett változata. (Vö.: Mr. Black feljegyzései Árvay Ábris esetéről I–II. – *Testvér*, Bécs, II. évf., 1925/6. sz., 179–190. p.; 7–8. sz., 226–241. p.). A téma első feldolgozása keretes elbeszélés volt, mely dokumentumpróza-jelleget kölcsönzött a szövegnek: „*E sorok írója a véletlennek köszönheti, hogy egy rendkívül érdekes gyűjteménybe betekintést nyerhetett és ennek a gyűjteménynek egy-egy részletét nyilvánosságra hozhatja. A bostoni egyetem nagynevű psychologusa, Professor Black egy Massachusetts állambeli filantrop megbízásából beutazta Európának azokat az országait, melyek a világáború után nagyobb társadalmi megrázkódtatásoknak voltak áldozatai. Utazásának egyetlen célja korunk emberi dokumentumainak összegyűjtése, hogy azokat aztán az ő vezetésével a bostoni »Historical Society« tudományos typologia anyagául használhassa fel. (...) Mr. Black magánembernek, rendőrségi múzeumok, levelezések, aktamásolatok tömegét hordta össze s minthogy úgy látja, hogy missziójának – melyet egész odaadással végzett – már eleget tett, rövidesen vissza akar térni hazájába. Iratai között az »Árvay Ábris« felírásút érdekesnek találtam és Mr. Black engedélyével megismertetem a Testvér olvasóival*” – indítja történetét

a folyóirat-kiadó Sinkó Ervin, s tételesen is előlegezi olvasóinak a cselekmény jelentését, mondanivalóját: „*Mr. Black érdeklődése nem annyira azokra az egyénekre irányult, kik jelentőségüknél fogva névszerint történelmi alakokká váltak vagy válnak majd, hanem inkább az áldozatok dokumentumai után kutatott. (...) Szerinte az emberiség – egynéhány óriási alakjának kivételével – olyan történelmi konstellációba jutott, melynek követelményei felülmúlják az egyének teljesítő képességét. Ezek az egyének azonban – nemes vagy nemtelen motívumokból – épp e konstelláció következtében olyan helyzetekbe sodródnak, hogy ellentmondások között kell elpuszulniok.*” – A szerző a *Testvér*-beli ősváltozatban az elbeszélés menetébe is kommentár-betéteket illeszt, s ezek rendre a főszereplő karakterizálását szolgálják. Az egyik ilyen Black-kommentár szerint Árvayban „*a dilettáns typusok több példányár*” lehet felfedezni, a másik szerint pedig „*az Árvay Ábris szerű embernek a létezése maga is abszurdum, ami úgy értenődő, hogy a reális életnek határain kívül élvén, szükségképp fantaszták, bármit is csinálnak, megmaradnak fantasztának*”... Egy harmadik kommentár viszont így jellemzi Árvay karakterológiai típusát: „*Igen, ezekkel az Árvay-féle emberekkel – jegyzi meg Mr. Black – mindig az van, hogy az egyik szervük hallatlan érzékeny, de a passzív szervük; hallanak kiáltó számonkérést ott, ahol egyensúlyozottabb emberek csak a dolgok normális ütemét hallják; az Árvay-féle typusra az a jellemző, hogy ezt a – mondjuk – hallásbeli érzékenységet nem tudják megfelelő aktivitással kompenzálni, mert ahhoz, hogy tegyenek valamit, szintén túlérzékenyek... az életükből ilyképp nem jön ki semmi jó, csak végig nem csinált, félig vállalt, félig levett terhekkel össze-vissza kerengenek, míg össze nem esnek*”... Az ősváltozat ezenkívül abban is különbözik Az árulótól, hogy szerkezete fejezetekre tagolódik (I–IV.), s a másik főszereplő, a rendőrtiszt jellemzése (aki ott még „B. István”-ként szerepel), jobbára szintén tételes – akárcsak a cselekmény-motiválás is –, a cselekmény színtér pedig egészen vázlatos, jelzetszerű. A *Testvér*-beli ősváltozat minde ezért Az áruló előrajzának tekinthető, melyben a keretes-dokumentarisztikus komponálástechnika a legfőbb meghatározó jegy, s

amelyben a főszereplő életútja a lebukás után is nyitott marad – a keretzáró befejezés révén: „*Mr. Black hiteles feljegyzései, melyek elkészítéséhez az esztétikus hajlandóságú Árvay Ábris jegyzeteit is sikerült megszereznie, itt véget érnek. Árvayt családja és más magasállású protektorok igyekeznek súlyos büntetés alól kivonni vagy legalábbbis várható büntetését lehetőség szerint enyhíteni; maga Mr. Black, kinek szintén jó összekötetései volnának, ebben az irányban nem tett semmit, mert szerinte raffináltabb kínzást el se lehetne képzelni, mint egy ilyen Árvay-szerű embert például elmeegógyintézetbe internálni, mikor a többieket, kikkel ő élet-halálközösséget vállalt, a törvény kegyetlenségével sújtják. Hiszen Árvay minden tévedésének oka épp az volt, hogy a közösséget akart a szenvedőkkel, épp azt nem bírta elviselni, hogy a megkíméltek közé tartozzék. De bárhogy is alakult volna sorsa vagy fog alakulni: segítség a földön nincs az ő számára, mert hiszen nyilvánvalóan nem tartozik egyik táborhoz sem. Talán – jegyzi meg végül Mr. Black – a hazátlanoknak ebből a típusából egyszer kifejlődik egy újfajta vallásos ember, aki a magánya előtt nem fut, hanem... talán épp ebből vérez, küzd ki egy új erődítést az emberi léleknek.*”

B. I.